

8. kapitola

Morální argumenty v právním myšlení

Martin Hapla

1. Místo úvodu: O významu morální argumentace v právu

Právník, který stojí před nutností vyřešit právní případ, si přitom nejčastěji vystačí s typickými právními důvody. Ty se mohou manifestovat třeba v podobě odkazu na ustanovení nějakého právního předpisu nebo na určitou pasáž soudního rozhodnutí. Pravidelně se však objevují také případy (nejčastěji různé *hard cases*),¹ pro jejichž úspěšné vyřešení se důvody tohoto druhu ukazují jako nedostatečné, a proto musí být doplněny o různé prvky z morální oblasti. Zejména některé velmi obecně formulované standardy, jakými jsou například mnohá základní práva, vyžadují, aby byly dále precizovány v procesu interpretace, která poskytuje značný prostor pro morální úvahy.² Ty se často zdají být nezbytným doplňkem právních důvodů, s nimiž ovšem musí být sladěny do koherentního celku. Touto praktickou potřebou je tak dán jejich základní význam v právní argumentaci.

Další rozměr získává morální argumentace v právu ve spojení s rozhodovací činností soudů. Soudci tu nejsou od toho, aby prostřednictvím své funkce vnucovali společnosti své osobní postoje. Totéž ale nelze říct o morálce. Jak bude v této kapitole ještě dále objasněno, morální normy jsou výsledkem procesu morálního zdůvodňování, je jim vlastní prvek nestrannosti a jako takové jsou závazné pro všechny aktéry. Rozhodně se nejedná o pouhé společenské konvence. Jestliže tedy soudce pracuje s morálními důvody, operuje s něčím, co má obecnou platnost a není pouze výrazem něčích partikulárních zájmů. Samozřejmě se může mýlit v tom, zda má nějaký důvod opravdu morální charakter. Často se neshodneme na tom, co je morálně správné; umělé přerušení těhotenství a trest smrti zde představují asi nejvíce frekventované příklady. Proto by soudce obzvlášť v takových sporných případech měl být nanejvýš opatrný a zdrženlivý, aby pod pláštíkem morálky opět jen neprosazoval některé ze svých osobních postojů. Přesto zde zůstává přítomen onen významný výše popsaný rozdíl odlišující morálku od jiných souborů norem.

V uvedené souvislosti je třeba rovněž zdůraznit, že morálka není věcí nějakého šes-tého smyslu. Morální normy získávají svou relevanci díky tomu, že jsou podepřeny

¹ K pojmu *hard case* srov. DWORKIN, R. *Hard Cases*. Harvard Law Review, 1975, vol. 88, no. 6, s. 1060.

² HAPLA, M. *Teorie lidských práv*. In: SOBEK, T., HAPLA, M. a kol. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020, s. 342.

argumentací. Pokud zastávám postoj, že trest smrti je morálně nepřijatelný, pak je zcela na místě se mne zeptat, na základě jakých argumentů si to myslím. Nestačí tedy, pokud soudce nahlédne do hlubin svého srdce a objeví tam cosi, co se mu jeví jako všeobecně platná morálka, případně nějaké věčné pravdy nebo dokonce přirozená práva. Nic nezaručuje, že se v oněch tajuplných hlubinách nenachází pouhá snůška předsudků. Soudce by proto neměl nekriticky spoléhat na své pocity a intuice. Měl by být v alespoň hrubých rysech seznámen s teoriemi o tom, co morálka vlastně je, a na základě jakých kritérií jsme schopni identifikovat nějakou společenskou praxi jako morálně správnou. Zvyšuje tím šance, že bude opravdu pracovat s prvky spadajícími do morální oblasti, a nikoliv pouze svými osobními postoji, ne-li dokonce různými předsudky.

O významu morální argumentace lze mít pochopitelně i pochybnosti. Vždyť někdy bývá problematizován dokonce i její samotný vliv na formování morálních postojů lidí. Ty bývají z psychologického pohledu vnímány spíše jako produkt různých emočních vlivů.³ Pokud už je argumentace uplatňována, plní podle nich úkol jen zpětně racionalizovat intuice, které už máme.⁴ Z hlediska role, kterou hraje v právu, však nepovažuji takovou výhradu za podstatnou. Bez ohledu na to, jaké všechny vlivy řešení právního případu ovlivňují, mělo by být nakonec argumentačně dostatečně podloženo. To platí i pro naše morální postoje samotné; i když mohou mít různé příčiny, měli bychom být schopni je podložit relevantními důvody. Jestliže takové důvody neexistují, výsledkem by měla být korekce původních postojů. Proto, i pokud by veškeré argumenty (tedy nejen ty morální) sloužily pouze k dodatečnému otestování správnosti řešení právního případu (nebo relevance našich morálních postojů), tak jsou podstatné a dobrý právník by s nimi měl umět pracovat.

Cílem této kapitoly bude přiblížit čtenáři základní poznatky související s povahou morálních argumentů a důvodů a jejich použití v oblasti práva. V její první části bude stručně objasněn jejich vztah k právnímu pozitivismu a vyvráceny některé mýty s ním spojené, zejména právním pozitivistům chybně přisuzovaný postoj, že nepřipouštějí uplatňování morální argumentace v právu. V druhé části bude představeno samotné rozlišení mezi morálními argumenty a důvody. Třetí část se bude věnovat vymezení morální sféry a přiblíží charakteristiky, na jejichž základě poznáme, že nějaké argumentaci přísluší morální charakter. Již na tomto místě je dobré doplnit malou vysvětlivku a upozornit čtenáře, že slovo „morální“ můžeme používat ve dvou odlišných významech. V prvním z nich označuje, že něco spadá do morální sféry, ve druhém, že je něco morálně správné.⁵ Například to, zda máme usmrtit druhého člověka, představuje otázku spadající do morální sféry, zatímco to, zda má naše právní úprava stanovit, že auta budou jezdit vpravo nebo vlevo, nikoliv. U otázek, které do morální sféry patří, dává smysl uvažovat, jaká je na ně správná odpověď, tedy jestli třeba máme nebo nemáme umožnit eutanázii člověku, který trpí nevyléčitelnou nemocí. Právě k hodnocení toho, co je morálně správné, nám pomáhají různé teorie normativní etiky jako třeba utilitarismus nebo Kantova etika. V poslední čtvrté části proto budou prezentovány základní normativně etické

³ Srov. SAUER, H. *Moral Judgments as Educated Intuitions*. Cambridge, London: The MIT Press, 2017, s. 3.

⁴ SAUER, H., op. cit. sub 3, s. 5.

⁵ Např. GEWIRTH, A. *Obligation: Political, Legal, Moral*. In: PENNOCK, J. R., CHAPMAN, J. W. (eds.) *Political and Legal Obligation*. New York: Atherton Press, 1970, s. 64.

přístupy, které mohou právníkům pomoci při konstrukci konkrétních argumentů nebo alespoň při posouzení toho, zda jsou takové argumenty validní.

2. Morální argumentace v právu a právní pozitivismus

Vztah práva a morálky bývá častým tématem debat doprovázejících právní pozitivismus, v jejichž rámci dochází i k mnoha nedorozuměním. V souvislosti s touto kapitolou se můžeme omezit na poměrně stručnou, ale nutnou poznámku. Skutečnost, že právníci (a zejména soudci v rámci své rozhodovací činnosti) pracují s morálními důvody, **není v žádném rozporu s právním pozitivismem**. Tento směr v právním myšlení můžeme chápat více různými způsoby.⁶ Pokud ovšem klademe důraz na tezi společenského faktu,⁷ tak jedním z nich může být právě to, že soudci v rámci svého rozhodování berou v potaz také morální argumenty. Současný právní pozitivismus se snaží uchopit právo jako společenskou praxi. Mezi její součásti patří i to, že soudci v rámci svých úvah operují s různými morálními prvky. Pokud naopak zdůrazňujeme tezi oddělitelnosti, vycházíme z toho, že platnost práva a jeho morální správnost jsou dva odlišné problémy.⁸ Také tato teze se dá interpretovat více odlišnými způsoby,⁹ které jsou předmětem sofistických diskusí. Pro potřeby této kapitoly však zůstaňme pouze u konstatování, že v teorii i praxi dává dobrý smysl odlišovat právo, jaké je, od toho, jaké by mělo být.¹⁰ Ani takový náhled nijak nevylučuje používání morálních argumentů právníky (a mezi nimi především soudci). To, že se uplatňují v rámci procesu interpretace a dotváření práva, neznamená, že pro konstatování, co je výsledným platným právem, potřebujeme odkaz k nějakým morálním standardům a že toto právo nemůžeme z hlediska morálky hodnotit v některých případech jako špatné. V tomto bodě je třeba si uvědomit, že hlavní ambicí právního pozitivismu je být deskriptivní teorií práva, nikoliv nabídnout nějaký metodologický návod (tím spíš metodologii v podobě nějaké nesmyslné mechanické aplikace práva). Pokud se tedy právní pozitivisté hlásí k tezi, že právo a morálku je možné od sebe analyticky oddělit, v žádném případě to neznamená, že podle nich soudce nesmí v procesu nalézání práva kombinovat právní a morální důvody.¹¹

⁶ Dokonce už koncem 50. let 20. století rozlišuje H. L. A. Hart šest různých významů, které bývají pozitivismu připisovány. K tomu HART, H. L. A. *Positivism and the Separation of Law and Morals*. Harvard Law Review, 1958, č. 4, s. 601–602. K tomu, že se pod nálepkou právního pozitivismu slučuje řada různých přístupů, také WALUCHOW, W. J. *The Many Faces of Legal Positivism*. The University of Toronto Law Journal, 1998, č. 3, s. 390.

⁷ Snahu pojmut právo jako společenský fenomén zdůrazňuje již H. L. A. Hart. K tomu např. HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1961, s. 17.

⁸ K problematice teze oddělitelnosti v české literatuře viz např. SOBEK, T. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011, s. 382 a násl.

⁹ K tomu srov. WALUCHOW, W. J., op. cit. sub 6, s. 392.

¹⁰ WALUCHOW, W. J., op. cit. sub 6, s. 387.

¹¹ K tomu srov. SOBEK, T. *Úvod mezi etikou a teorií práva*. In: SOBEK, T. a kol. *Právní etika*. Praha: Leges, 2019, s. 27.

3. Morální argument a morální důvod

Ještě než přejdeme k samotnému vymezení specifík morálního argumentu a morálního důvodu, je nutné uvést, v čem spočívá rozdíl mezi nimi. Respektive čím se liší argumentace od zdůvodňování, argument od důvodu.¹² Dává jejich rozlišení vůbec smysl? Nejedná se o synonyma? Na tyto otázky není snadné dát jednoznačnou odpověď, protože různí autoři používají uvedené termíny velmi odlišným způsobem. Lze se setkat s přístupy, které mezi obojím nevedou příliš ostrou hranici, jakož i s těmi, kteří se snaží o jejich precizní odlišení. Pro potřeby této kapitoly není nutné jednotlivé teorie podrobně prezentovat. Zaměří se jen na představení některých nejzákladnějších rozdílů, které bývají mezi oběma pojmy nejčastěji kladeny.

Argument můžeme definovat jako soubor výroků, z nichž některé představují premisy a jeden z nich závěr.¹³ Závěr bývá přitom vymezován jako prosazovaná teze, zatímco premisy jako důvody, které ji podporují.¹⁴ Proto je argument někdy prezentován také jako předkládání důvodů ve prospěch určitého závěru.¹⁵ Mohlo by se tedy zdát, že důvody je možno ztotožnit s premisami. To je pravda jen částečně, protože zatímco o premisách má smysl hovořit jen v rámci argumentu, důvody mohou existovat i nezávisle na něm. Pokud například trpím alergií na arašídny a nevím o tom, stále platí, že tato alergie je dobrým důvodem pro to, abych je nejedl. Označit skutečnost, že trpím tímto druhem alergie, za premisu, dává však smysl pouze v případě, že bude vyjádřena formou propozice v rámci struktury následujícího typu:

Premisa č. 1: Trpím alergií na arašídny.

Premisa č. 2: Měl bych se vyhnout alergické reakci.

Závěr: Neměl bych jíst arašídny.

Samotné zdůvodňování může být nakonec chápáno jako volnější proces předkládání důvodů, kterému dávají argumenty přehlednou a jasnou strukturu. Například výše uvedený soubor propozic představuje argument a předkládání takových argumentů argumentaci. O zdůvodňování by se ale jednalo už tehdy, pokud bych na otázku „Proč nejíš arašídny?“ odpověděl, že jsem na ně alergický.

V čem však spočívá specifikum morálních argumentů a morálních důvodů? Na prvním místě je třeba uvést, že na jejich samotné formě není nic morálního.¹⁶ Z hlediska logiky není mezi nimi a ostatními druhy argumentů a důvodů rozdíl. Liší se pouze ve svém obsahu, který souvisí s morální sférou. Jejím podrobnějšímu vymezení bude ještě věnována následující subkapitola. Prozatím se jen zastavme u jejich bližší charakteristiky v rámci obecného rozlišení různých druhů argumentů a důvodů.

¹² Tuto otázku si pokládá např. Douglas N. Walton. K tomu srov. WALTON, D. N. *What is Reasoning? What Is an Argument?* The Journal of Philosophy, 1990, č. 8, s. 399–419.

¹³ HURLEY, P. J. *A Concise Introduction to Logic*. Boston: Wadsworth, 2012, s. 1; dále HAUSMAN, A., BOARDMAN, F., KAHANE, H. *Logic and Philosophy. A Modern Introduction*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, 2021, s. 1.

¹⁴ Srov. HURLEY, P. J., op. cit. sub 13, s. 2.

¹⁵ Srov. HAUSMAN, A., BOARDMAN, F., KAHANE, H., op. cit. sub 13, s. 1.

¹⁶ Srov. WHITELEY, C. H. *On Defining „Moral“*. In: WALLACE, G., WALKER, A. D. M. (eds.) *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970, s. 25.

Morální argumenty mají nejčastěji podobu **deduktivních argumentů**, kdy z obecnějšího normativního předpokladu v kombinaci s různými (zpravidla empirickými tvrzeními) vyvozujeme závěr pro konkrétněji zaměřený případ. Jeho závěr je pravdivý, pokud jsou pravdivé všechny jeho premisy.¹⁷ Příkladem takového argumentu může být třeba následující úvaha:

Premisa č. 1: Mučit lidi je špatné.

Premisa č. 2: Waterboarding je druh mučení.

Závěr: Waterboarding je špatný.

Pokud chceme konstruovat korektní (morální) argumenty tohoto typu, tak bychom měli dbát v první řadě na to, aby v nich byly explicitně vyjádřeny všechny jejich premisy. Důležitá je i pravdivost (popřípadě relevance) těchto premis, stejně jako to, že by v sobě neměly obsahovat tezi, která je závěrem argumentu.

V právu se zpravidla nesetkáme s přehledně strukturovanými morálními argumenty, ale spíše s jejich zlomky, z nichž je musíme teprve rekonstruovat. Pokud máme používat morální argumenty a důvody v právu, měli bychom se nejprve ujistit o tom, že mají opravdu morální charakter (a nejedná se třeba o argumenty a důvody jiných typů), a dále že jsou platné. Podobným způsobem můžeme uvažovat i o samotných důvodech, které v nich klademe jako premisy.

Pochopitelně ani všechny důvody nejsou stejné. I v jejich případě můžeme hovořit o více obecných typech, mezi nimiž existují důležité rozdíly. Maria Alvarez ve své práci zmiňuje rozlišení na **normativní (justifikační)** a **motivační** důvody. Zatímco první z nich jsou nadány normativní silou a poskytují vodítka k tomu, jak máme jednat, i pro hodnocení a ospravedlnění určité praxe, druhé uvedené hrají roli motivů pro naše jednání, případně poskytují vysvětlení naší praxe.¹⁸ Jinými slovy jde o důvody, kvůli kterým jednáme.¹⁹ Alvarez v souvislosti s touto druhou kategorií důvodů ještě upozorňuje, že je nutné v jejím rámci motivační důvody odlišovat od **vysvětlujících**.²⁰ Robert Audi je dokonce chápe jako dvě zcela samostatné kategorie. Motivační důvody jsou pro něj pouze takové, kvůli kterým někdo určitým způsobem jedná. Vysvětlující důvody naopak objasňují, proč takto jedná.²¹ Představme si třeba situaci, že nějaký člověk věnuje všechny své úspory určité sektě. To, že ho její členové zmanipulovali, bude vysvětlujícím důvodem jeho jednání. Sotva však bude současně představovat jeho motivační důvod. Tím bude třeba jím akceptovaná myšlenka, že finanční dar sektě zajistí spásu jeho duše. Samotná klasifikace na normativní, motivační a vysvětlující důvody má ovšem smysl jen ve vztahu k roli, kterou hrají jednotlivé důvody v konkrétním kontextu. Izolovaný důvod by se totiž jen málokdy dal tímto způsobem někam zařadit.²² Proto je třeba k nim přistupovat

¹⁷ HURLEY, P. J., op. cit. sub 13, s. 33; HAUSMAN, A., BOARDMAN, F., KAHANE, H., op. cit. sub 13, s. 4.

¹⁸ ALVAREZ, M. *Kinds of Reasons. An Essay in the Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 32.

¹⁹ ALVAREZ, M., op. cit. sub 18, s. 33.

²⁰ ALVAREZ, M., op. cit. sub 18, s. 35.

²¹ AUDI, R. *Reasons for action*. In: SKORUPSKI, J. (ed.) *The Routledge Companion to Ethics*. London and New York: Routledge, 2010, s. 275.

²² ALVAREZ, M., op. cit. sub 18, s. 34.

vždy v rámci širšího celku, jehož jsou součástí. Morální důvody bývají přitom zpravidla chápány jako zvláštní druh důvodů normativních.²³

4. Charakteristiky morální sféry

4.1 Pojem morálky

S atributem „morální“ se můžeme setkat ve spojení s celou řadou dalších slov. V tomto textu stojí v předmětu našeho zájmu morální argumenty a morální důvody, ale frekventovanou součástí našeho slovníku představují i morální normy, práva, povinnosti, závazky, ideály nebo hodnocení. Snad nejčastěji se však hovoří o samotné morálce. Mnoho z uvedených konceptů můžeme ostatně vnímat jako její součást. I proto bude její rozbor představovat základní osu následujících pasáží, které vymezí, na základě jakých rysů můžeme něčemu přisuzovat morální charakter.

O morálce můžeme hovořit v deskriptivním a v normativním smyslu. V tom prvním se používá zejména v antropologii a v psychologii.²⁴ Morálka, jež je předmětem zájmu těchto oborů, představuje soubor norem, které jako morální akceptuje určitá společnost. Můžeme ji také označit jako pozitivní²⁵ nebo konvenční.²⁶ Je pochopitelné, že mezi normami uznávanými různými společnostmi lze často identifikovat významné rozdíly. I proto antropologové a psychologové zpravidla odmítají připustit existenci nějakých univerzálních morálních standardů²⁷ a akcentují kulturní relativismus, který v tomto kontextu může dávat poměrně dobrý smysl. Naopak velmi odlišným konceptem je morálka v normativním smyslu.²⁸ Odkazuje totiž k normám zavazujícím všechny relevantní aktéry,²⁹ které si nárokují univerzální platnost. Protože je jejich relevance obvykle dána tím, jak dobře jsou zdůvodněny, bývá tomuto typu morálky někdy připisován atribut *justifikovaná*.³⁰ Jejím prostřednictvím můžeme hodnotit i konvenční morálku společnosti, jelikož i v případě toho, co po nás vyžaduje, si můžeme stále klást otázku, jestli je to opravdu správně. Právě *justifikovaná morálka* stojí v centru pozornosti etiky a bude dále rozebírána v následujících řádcích.³¹ Etiku tedy můžeme definovat jako vědu (konkrétně disciplínu filozofie), která ji zkoumá.

²³ AUDI, R., op. cit. sub 22, s. 275.

²⁴ BAGNOLI, C. *Reasons in Moral Philosophy*. In: BONGIOVANNI, G., POSTEMA, G., ROTOLO, A., SARTOR, G., VALENTINI, C., WALTON, D., N. (eds.) *Handbook of Legal Reasoning and Argumentation*. Dordrecht: Springer, 2018, s. 40.

²⁵ HART, H. L. A. *Law, Liberty, and Morality*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1982, s. 20.

²⁶ BIX, B. H. *A Dictionary of Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 138–39; FEINBERG, J. *In Defence of Moral Rights*. Oxford Journal of Legal Studies, 1992, vol. 12, no. 2, s. 152.

²⁷ BAGNOLI, C., op. cit. sub 24, s. 40.

²⁸ K tomu, že koncept morálky ve smyslu morální správnosti je odlišný od pozitivní morálky, srov. GEWIRTH, A., 1970, op. cit. sub 5, s. 65.

²⁹ BAGNOLI, C., op. cit. sub 24, s. 40.

³⁰ Tento termín používá například NICKEL, J. W. *Making Sense of Human Rights*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007, s. 28. Lze se samozřejmě setkat i s Hartem používaným pojmem *kritická morálka*, která zdůrazňuje její funkci hodnocení ostatních praxe i různých druhů standardů. K tomu viz HART, H. L. A., op. cit. sub 25, s. 20.

³¹ Stojí za zmínku, že někteří autoři identifikují i větší množství různých druhů morálky. K tomu srov. např. COOPER, N. *Two Concepts of Morality*. In: WALLACE, G., WALKER, A. D. M., *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970, s. 72–79.

Definovat justifikovanou morálku pochopitelně není jednoduchý úkol. Velmi zdrženlivý je vůči této snaze například Hanno Sauer, který ale nakonec přece jen konstatuje, že jde o „soubor nejvyšších prvořadých principů, řídicích lidské jednání“.³² Podle Bernarda Gerta morálka je „neformální veřejný systém vztahující se na všechny racionální osoby, který řídí chování ovlivňující ostatní, zahrnuje to, co je obecně známo jako morální pravidla, ideály a ctnosti, a jeho cílem je zmenšování zla nebo újm“.³³ Mírně odlišnou definici nabízí Alan Gewirth: „Morálka je soubor kategoricky závazných požadavků kladených na jednání, které jsou adresovány alespoň částečně každému aktuálnímu nebo prospektivnímu aktérovi, a soustředí se na prosazování, zejména těch nejdůležitějších, zájmů osob nebo recipientů, kteří jsou od aktéra či mluvčího odlišní nebo je doplňují.“³⁴ Navzdory rozdílnosti těchto vymezení, můžeme v jejich rámci vysledovat určitý průnik. Za charakteristiky morálky, na nichž panuje širší shoda, můžeme považovat její spojitost se **zdůvodňováním**, **prvek nestrannosti**,³⁵ **univerzální závaznost**,³⁶ **neformální charakter**³⁷ a nárokování si **přednosti** před ostatními druhy norem.³⁸ S jejich pomocí můžeme specifikovat i vše ostatní, čemu se přisuzuje atribut morální. V následujícím oddílu si tyto charakteristiky podrobněji rozebereme. V zásadě však můžeme konstatovat, že věrohodná definice musí v tomto případě pracovat s více prvky, protože žádný z nich se nejeví jako dostatečný sám o sobě.³⁹

4.2 Charakteristiky morálky

Morálka je úzce spojena se zdůvodňováním. Co přesně se touto tezí míní? Některé otázky jsou věcí našeho vkusu. Pokud se mi více líbí modré sako než černé, případně mi více chutná rybí maso než drůbeží, tak nedává smysl po mně vyžadovat, abych uváděl nějaké důvody na podporu těchto svých postojů. Totéž neplatí pro oblast morálky. Jestliže zastávám morální postoj, že legalizace eutanázie je dobrá nebo že zákaz umělého přerušení těhotenství je špatný, dává smysl po mne chtít, abych předložil logicky platné argumenty podporující tyto mé závěry. Morální postoje tedy vyžadují uvádění důvodů.⁴⁰ Morálka není záležitostí pouhého citu nebo společenských konvencí. I nacista by mohl nahlédnout do svého srdce a říct, že genocida Židů je správná. Stejně tak by mohl odkázat na konvenci, která převládá v jeho společnosti (a minimálně ve smyslu pronásledování Židů v skoro celé středověké a novověké evropské kultuře). Se svým postojem by ale jen sotva obstál v argumentačním procesu. Tím se opět vracíme i k rozlišení na konvenční a justifikovanou morálku. Zatímco tu první mají i nacisté, v rámci té druhé vstupují jimi akceptované normy do argumentační arény, v níž se teprve ukáže, co je nebo není morální. Jedná se o jejich klíčový rys.

³² SAUER, H., op. cit. sub 4, s. 17.

³³ GERT, B. *Morality. Its Nature and Justification*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 14.

³⁴ GEWIRTH, A. *Reason and Morality*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1978, s. 1.

³⁵ BAGNOLI, C., op. cit. sub 24, s. 40; GEWIRTH, A., op. cit. sub 34, s. 9.

³⁶ Srov. BAGNOLI, C., op. cit. sub 24, s. 41.

³⁷ GERT, B., op. cit. sub 33, s. 11 a 12.

³⁸ ALVAREZ, M., op. cit. sub 18, s. 16; BAGNOLI, C., op. cit. sub 25, s. 41; GEWIRTH, A., op. cit. sub 34, s. 1.

³⁹ Srov. WALLACE, G., WALKER, A. D. M. *Introduction*. In: WALLACE, G., WALKER, A. D. M. *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970, s. 20.

⁴⁰ Srov. RACHELS, J., RACHELS, S. *The Elements of Moral Philosophy*. New York: McGraw-Hill, 2012, s. 11.

Další významný prvek spojený s morálkou představuje **nestrannost**.⁴¹ Pokud řeknu, že máme mít právo na svobodu projevu, protože chci mít jistotu, že si budu moct přečíst Dostojevského romány, je zřejmé, že zde nepředkládám morální důvod. V tomto případě totiž vychází z mého osobního zájmu. Morální charakter získává teprve tehdy, když nestranným způsobem bere v potaz zájem každého jednotlivce.⁴² Je již předmětem diskusí mezi příznivci jednotlivých etických teorií, či zájmy je třeba brát vážně. Shoda panuje na tom, že musíme takto do svých úvah začlenit každou racionální osobu.⁴³ Některé přístupy, např. hedonistický utilitarismus, však tento okruh dále rozšiřují na všechny cítící bytosti, tedy ty, které mají schopnost počítovat potěšení a utrpení.⁴⁴

Ani samotný prvek nestrannosti ale k vymezení morálky nestačí. Někdo by například mohl být i nestranný ve snaze zvětšovat množství utrpení ve světě. S morálkou je tak spojen důraz na dobro subjektů, nikoliv na jeho protiklad. Tomáš Sobek tvrdí, že morálka není ani tak věcí nestrannosti jako spíše ohleduplnosti.⁴⁵ To vzdáleně připomíná i myšlenku Alana Gewirtha, který zdůrazňoval, že musí nutně zahrnovat i zájmy ostatních (tj. nikoliv pouze samotného aktéra).⁴⁶ Jakkoliv připouštím, že i takový náhled dává dobrý smysl, spíše se přikláním k onomu nestrannému přístupu k dobru.

Další důležitou charakteristikou je **neformální charakter** morálky. Jinak řečeno na morální otázky není možno dát odpovědi autoritativní cestou.⁴⁷ Naše jednání se nestává správným tím, že to někdo stanoví. Stává se takovým, protože pro něj svědčí ty nejlepší důvody. To je významný rozdíl oproti celé řadě jiných normativních systémů. Pokud například soud ve svém rozhodnutí určí, že je něco právem, tak se o právo jedná i tehdy, když by měl nějaký odborník mnohem lepší argumenty pro odlišné řešení dané právní otázky. Totéž platí i pro některé systémy náboženských norem. I v nich může být správné to, co stanoví určitá náboženská autorita bez ohledu na to, zda ve prospěch toho existují dostatečně pádné důvody. Morální autorita tudíž neexistuje, alespoň ne ve stejném smyslu jako ta právní nebo náboženská.⁴⁸ V rámci morálky se můžeme spoléhat na závěry někoho jiného jen do té míry, do jaké má rozvinutější schopnosti korektní argumentace a znalosti faktuálních okolností, na něž se morální normy aplikují. Tyto závěry se ale nestávají správné tím, že by byly tímto člověkem stanovené.

S uvedenou charakteristikou morálky souvisejí i dva z celkem čtyř rysů, které k jejímu odlišení od práva používá H. L. A. Hart. Prvním je důležitost,⁴⁹ která spočívá v tom, že pravidlo nemůže být chápáno jako součást morálky, pokud ji pozbylo. Naopak právní pravidlo si uchovává platnost i tehdy, když je nedůležité.⁵⁰ Druhý

⁴¹ Srov. GEWIRTH, A., op. cit. sub 34, s. 9.

⁴² RACHELS, J., RACHELS, S., op. cit. sub 40, s. 11.

⁴³ Srov. GERT, B., op. cit. sub 33, s. 11.

⁴⁴ Srov. SHAFER-LANDAU, R. *The Fundamentals of Ethics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 124–125.

⁴⁵ Tuto myšlenku Tomáš Sobek opakovaně vyjádřil v rámci našich rozhovorů.

⁴⁶ GEWIRTH, A., op. cit. sub 5, s. 64.

⁴⁷ GERT, B., op. cit. sub 33, s. 11 a 12.

⁴⁸ Srov. GERT, B., op. cit. sub 33, s. 12.

⁴⁹ K důležitosti coby definičním rysu morálky některé úvahy v textu WALLACE, G., WALKER, A. D. M., op. cit. sub 39, s. 11.

⁵⁰ HART, H. L. A., op. cit. sub 7, s. 196–171.

rys se označuje jako imunita vůči záměrné změně, tedy to, že morální pravidla na rozdíl od právních nelze záměrně měnit nebo rušit.⁵¹ Oba jsou v úzkém vztahu k tomu, že vznik, změna i zánik právních pravidel jsou determinovány uplatněním autority. Nic takového neplatí pro morálku.

Vedle výše uvedených charakteristik uvádí Hart ještě další dvě, které úzce souvisejí se svobodou subjektu a s tím, jak mu je přičítána odpovědnost. Jedná se o dobrovolný charakter morálních přestupků,⁵² tedy o to, že morální odpovědnost je vyloučena v situacích, kdy jsme si nemohli zvolit jinou alternativu. Naopak v oblasti práva se můžeme setkat se situacemi, kdy nepřestáváme být právně odpovědní, a to i navzdory tomu, že jsme nemohli dodržet určitý právní standard. Posledním z rysů uváděných Hartem je forma morálního nátlaku, který na rozdíl od práva nespočívá v hrozbách,⁵³ ale má svůj základ spíše ve „výzvě k respektu vůči pravidlům jako vůči něčemu, co je samo o sobě důležité a co podle všeho sdílají všichni, kdo jsou tím osloveni“.⁵⁴

Morální důvody jsou rovněž často vnímány jako určité trumfy, které přebijí důvody všech ostatních typů.⁵⁵ Totéž samozřejmě platí i pro samotné morální normy, jimž je rovněž připisována přednost před jinými druhy norem.⁵⁶ Neměli bychom tedy zabít nevinného člověka, i kdyby to právo nebo třeba náboženství přikazovalo. K tomu je ovšem nutno poznamenat, že podobný nárok občas vznáší i jiné normativní systémy, nejčastěji některé z těch náboženských.⁵⁷

S morálními normami spojujeme i určitou formu **univerzality** a jejich závaznost pro všechny relevantní aktéry. Ta úzce souvisí právě s tím, že jsou podloženy argumentací a spojené s nestranností. Bez ohledu na to, v jaké kultuře žijeme, si můžeme klást otázku, co je správné, a odpovídat na ni na základě zvažování různých důvodů. Problém kulturního relativismu tak souvisí spíše s různými druhy společenských konvencí, které se opravdu v rámci jednotlivých společností někdy i velmi výrazně odlišují. Netýká se však morálky v normativním smyslu.

4.3 Prudenciální a další nonmorální důvody

Od morální⁵⁸ sféry musíme odlišit zejména sféru prudenciální. Například David P. Gauthier formuluje rozdíl mezi nimi s pomocí rozlišení převzatých z Kantovy etiky.⁵⁹ Prudenciální sílu mají podle něj praktické úsudky založené na úvahách závislých na vůli aktéra, resp. jeho cílech, touhách nebo záměrech. Naopak úsudky

⁵¹ Tamtéž, s. 171–173.

⁵² Tamtéž, s. 173–175.

⁵³ K otázce morálních sankcí rovněž srov. WALLACE, G., WALKER, A. D. M., op. cit. sub 39, s. 14.

⁵⁴ HART, H. L. A., op. cit. sub 7, s. 175.

⁵⁵ Tento náhled je zřetelný zejména v Kantově etice. K tomu viz WOOD, A. W. *How a Kantian Decides What to Do*. In: ALTMAN, M. C. (ed.) *The Palgrave Kant Handbook*. London: Palgrave Macmillan, 2017, s. 267. K problematice definování morálky s pomocí její přednosti před ostatními druhy norem srov. WALLACE, G., WALKER, A. D. M., op. cit. sub 39, s. 10.

⁵⁶ GEWIRTH, A., op. cit. sub 6, s. 64; GEWIRTH, A., op. cit. sub 34, s. 1.

⁵⁷ GERT, B., op. cit. sub 33, s. 10.

⁵⁸ Slovo morální můžeme používat ve smyslu spadající do morální sféry (tj. do opozice vůči slovu nonmorální), jakož i ve smyslu morálně správný (tedy coby protiklad slova nemorální). K tomu např. GEWIRTH, A., op. cit. sub 5, s. 64; WALLACE, G., WALKER, A. D. M., op. cit. sub 39, s. 3.

⁵⁹ K samotnému Kantovu vymezení prudenciálních důvodů srov. WOOD, A. W., op. cit. sub 56, s. 266 až 267.

nadané morální silou jsou na nich nezávislé a jejich východiska spočívají v bytostné povaze (*intrinsic nature*) samotného jednání.⁶⁰ Zjednodušeně tedy můžeme říct, že zatímco prudenciální důvody vychází primárně z cílů, které máme my coby konkrétní jednotliví aktéři, morální důvody berou v potaz i cíle ostatních.⁶¹ To v zásadě koresponduje i s vymezením Rogera Crispa, podle něhož máme za prudenciální označovat takové důvody, které vycházejí z vlastního blahobytu, dobra nebo welfaru aktéra.⁶² Jak však upozorňuje Samuel Stoljar, prudenci je třeba odlišovat od sobectví. Pokud mi dá lupič na výběr peníze, nebo život, vyberu si jednu z těchto alternativ na základě svých prudenciálních důvodů, pravděpodobně toho, že přikládám svému životu větší váhu než penězům, které mám ve své kapse. Jen těžko zde ovšem můžeme říct, že se rozhoduji sobecky.⁶³

Naše usuzování se ale nepohybuje pouze v modu, kdy sledujeme naše vlastní zájmy, a v modu, kdy naopak nestranně zohledňujeme zájmy všech. Mezi těmito dvěma póly můžeme ještě rozlišit řadu dalších možností, v jejichž rámci bereme v potaz prospěch různě ohraničených a širokých skupin.⁶⁴ Dokonce lze konstatovat, že právě tribalismus a určitý altruismus omezený v rámci užšího společenského celku je pro lidský druh nejtypičtější. Do této oblasti můžeme situovat i některé druhy politické argumentace, které zdůrazňují zájmy konkrétních skupin zastoupených svými politickými reprezentanty.

Od morální argumentace musíme rovněž odlišovat situace, kdy je argumentováno odkazem na nějakou **společenskou konvenci (mrav)**.⁶⁵ Ta se může v některých případech překrývat s požadavky stanovenými morálními normami, ale také se může vyskytnout spousta situací, kdy tomu tak není. V rámci společenských zvyklostí si zmínku zaslouží zejména **etiketa**, jejíž normy ostatně bývají s těmi morálními někdy zaměňovány. V čem spočívá rozdíl mezi nimi? Normy etikety si samozřejmě na rozdíl od těch morálních nenárokují přednost před ostatními druhy norem. Dále zatímco dává smysl vést debatu o univerzálně platných morálních normách, je nesmyslné usilovat o konstrukci jedné správných pravidel etikety.⁶⁶ To, zda má člověk při vstupu do místnosti smeknout klobouk nebo ne, je čistě otázkou toho, co akceptuje společnost. Naopak na otázku, zda je infanticida správná, by byla jen sotva uspokojitelná odpověď typu, že tady u nás to tak zkrátka děláme.

K výše uvedenému je ještě vhodné dodat, že dodržování určité normy může být podmíněno větším množstvím důvodů různého typu. Například zákaz kouření mohu respektovat, protože chci být zdravý (prudenciální důvod), ale zároveň nechci dostat pokutu (právní důvod) a také tím projevuji ohleduplnost vůči ostatním,

⁶⁰ GAUTHIER, D. P. *Practical Reasoning. The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and their Exemplification in Discourse*. Oxford: Clarendon Press, 1963, s. 20.

⁶¹ K tomu srov. i STOLJAR, S. *Moral and Legal Reasoning*. London, Basingstoke: The MacMillan Press, 1980, s. 24.

⁶² CRISP, R. *Prudential and Moral Reasons*. In: STAR, D. (ed.) *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 801.

⁶³ STOLJAR, S., op. cit. sub 61, s. 27.

⁶⁴ Srov. STOLJAR, S., op. cit. sub 61, s. 31.

⁶⁵ Občas se v české odborné literatuře můžeme setkat s výrazem „mrav“. Ten je nejčastěji používám právě ve významu společenské zvyklosti. K tomu např. SOKOL, J. *Malá filosofie člověka: Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2019, s. 187. Je však vhodné dodat, že například v překladu Kantových děl je tomuto slovu přisuzován odlišný význam, který jej více přibližuje morálce.

⁶⁶ Srov. FOOT, P. *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 2002, zejm. s. 108, 176.

kterým kouření vadí (morální důvod).⁶⁷ Právní pravidla přitom mají v praxi motivační sílu do značné míry právě díky tomu, že působí na naše prudenciální zájmy; to, že nechci platit pokutu, je zároveň i můj prudenciální důvod. V oblasti praktického působení tak často dochází k překrývání důvodů různého typu.

5. Teorie normativní etiky a jejich význam pro právní argumentaci

Co je normativní etika a jak souvisí s právní argumentací?

Pokud chceme identifikovat, co je morálně správné, pomáhá nám v tom normativní etika.⁶⁸ Jejím hlavním úkolem je poskytnout kritéria pro to, jak bychom měli správně jednat, jakými aktéry bychom měli být, případně jak by měly vypadat naše společenské instituce.⁶⁹ Pokud chceme konstruovat validní morální argumenty nebo uvádět relevantní morální důvody, obvykle pro to pouhá znalost vlastností, které utvářejí jejich morální charakter, nestačí. Umožňuje sice otestovat, že je nějaký argument nebo důvod morální (a tím odfiltrout argumenty a důvody jiných typů, které postrádají jejich relevanci, a v argumentaci právníka by se třeba ani neměly objevovat), ale jsou to právě teorie normativní etiky, s jejichž pomocí hodnotíme, zda jsou platné.

Konkrétních teorií vytvořených v rámci této disciplíny samozřejmě existuje celá řada, což platí i pro jejich různé klasifikace. V této kapitole se přidržíme té nejfrekvencovanější z nich. Spočívá v rozlišení přístupů, které se primárně soustředí na zodpovězení otázky, jaké jednání je správné, a přístupů, které se naopak fokusují na aktéra, a problém, jaké vlastnosti by měl mít. Do první uvedené skupiny patří konsekvencialistická a deontologická etika. Zatímco konsekvencialismus spojuje správnost jednání výlučně s důsledky, které vyvolává,⁷⁰ deontologismus takové spojení odmítá a zdůrazňuje, že jednání máme hodnotit pomocí určitých obecných principů.⁷¹ Můžeme jej tak dát do souvislosti s ideou, že morální normy máme respektovat i bez ohledu na to, jaké důsledky budou mít.⁷² Do skupiny přístupů, pro něž je naopak primární otázkou, jaké vlastnosti by měl mít dobrý aktér, spadá etika ctnosti.⁷³

Mohou teorie normativní etiky pomoci při konstrukci argumentů pro řešení konkrétních případů? Ano, ale je třeba vzít na vědomí, že ne každý přístup, který je do ní zahrnutý, je toho schopen. Platí to zejména pro řadu variant etiky ctnosti. Je očekávatelné, že právníci budou nejčastěji argumentovat deontologicky, tedy odkazem k nějakému morálnímu principu. Úvahy odkazující k důsledkům určité praxe se objeví v jejich argumentaci v mnohem menší míře a ty související s konceptem ctnosti pravděpodobně téměř vůbec. To, jaký morální princip je validní,

⁶⁷ STOLJAR, S., op. cit. sub 61, s. 24.

⁶⁸ Srov. KAGAN, S. *Normative Ethics*. Oxford: Westview Press, 1998, s. 2.

⁶⁹ Definici instituce viz např. GEWIRTH, A., op. cit. sub 5, s. 56.

⁷⁰ DARWALL, S. L. *Theories of Ethics*. In: FREY, R. G., WELLMAN, C. H. (eds.) *A Companion to Applied Ethics*. Malden: Blackwell Publishing, 2003, s. 27; KAGAN, S., op. cit. sub 68, s. 60.

⁷¹ K tomu DARWALL, S. L., op. cit. sub 70, s. 30. Srov. vymezení u KAGAN, S., op. cit. sub 68, s. 73.

⁷² DARWALL, S. L., op. cit. sub 70, s. 30.

⁷³ Srov. DARWALL, S. L., op. cit. sub 70, s. 34.

však můžeme hodnotit v zásadě pomocí téměř každé teorie normativní etiky. V tomto smyslu má každá z nich pro argumentujícího právníka svůj význam.

5.1 Utilitarismus

Dokonce i v našem každodenním životě je běžné, že se rozhodujeme na základě předpokládaných následků, které může naše jednání vyvolat. Pokud ráno zvažuji, zda si dát k snídani jogurt s ovocem nebo smažená vejčička a slaninu, beru v úvahu očekávaný chuťový zážitek a zároveň dopad na moje zdraví. Když se rozhoduji, zda jít do práce pěšky nebo jet autem, rovněž přemýšlím nad tím, jak dlouho bude cesta trvat, jaké budou její finanční náklady a samozřejmě také zdravotní a ekologické důsledky. Není proto překvapivé, že i v oblasti etiky se objevily směry, které spojují správnost našeho jednání s jeho konsekvencemi. Nejvlivnější a také nejznámější teorií řazenou do této skupiny představuje utilitarismus.⁷⁴

Za zakladatele utilitarismu bývá obecně považován anglický filozof a právník Jeremy Bentham. Některé prvky tohoto přístupu se však dají vysledovat i u jeho současníků Williama Paleyho a Williama Godwina, jakož i u různých filozofů hlouběji v minulosti, a to dokonce již od dob starověkého Řecka.⁷⁵ Sám Bentham vnímal jako svůj hlavní cíl společenskou a právní reformu, a proto se příliš nesnažil uspořádat své myšlenky do uceleného systému. Ten je proto dílem až jeho následovníků Johna Stuarta Milla a Henryho Sidgwicka. Přístupy těchto tří autorů bývají zpravidla shrnovány pod označení klasický utilitarismus, který ale představuje pouze začátek rozvoje této teorie normativní etiky. Ten pokračoval v průběhu 20. století a vedl k vzniku většího množství variant, zejména hedonistického a preferenčního utilitarismu, jakož i utilitarismu činů a pravidel. K tomu je nutné poznamenat, že navzdory rozdílům mezi nimi, jimž zde ještě bude věnována pozornost, si stále uchovávají společné jádro, které je umožňuje definovat jako celek.

Co je tedy pro utilitarismus charakteristické? John Stuart Mill jeho základní princip formuluje tak, že jednání je správné úměrně tomu, nakolik podporuje štěstí, a nesprávné, nakolik vede k jeho úbytku.⁷⁶ Současný filozof Tim Mulgan o uvádí, že utilitarismus představuje spojení již zmíněného konsekvencialismu s welfarismem.⁷⁷ Obojí je jistě výstižné, ale přesto lze jeho vymezení ještě dále precizovat. Jako nejvhodnější se jeví jeho charakteristika prostřednictvím tří tezí:

1. *Správnost jednání je určena výlučně jeho následky.* Jak už zde bylo opakovaně uvedeno, všichni utilitaristé jsou konsekvencialisté.⁷⁸
2. *Vždy máme maximalizovat užitek.*⁷⁹ Mezi jednotlivými utilitaristy panují rozdíly v tom, jak přesně máme užitek chápat. Nejčastěji je však pojímán jako potěšení nebo jako splněná preference.

⁷⁴ Podrobnější charakteristiku utilitarismu (včetně rozboru jednotlivých námitek vůči němu) v české literatuře viz HAPLA, M. *Utilitarismus a filosofie lidských práv*. Praha: Leges, 2022, s. 39–94.

⁷⁵ Srov. MULGAN, T. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen, 2007, s. 7.

⁷⁶ MILL, J. S. *Utilitarianism*. Auckland: The Floating Press, 2009, s. 14.

⁷⁷ MULGAN, T., op. cit. 75, s. 5.

⁷⁸ Srov. definici konsekvencialismu MULGAN, T. *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 3.

⁷⁹ BRANDT, R. B. *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 8.

3. *Užitek každého se započítává stejným způsobem.* K této tezi je důležité dodat, že požadavek, že máme užitek každého započítávat stejným způsobem, neznamená, že se máme ke každému chovat úplně stejně. Pouze máme přisuzovat užítku stejnou váhu bez ohledu na to, kdo je jeho producentem. Vždy nás má zajímat jeho kvantita (podle některých přístupů i jeho kvalita), nikoliv ale to, zda je jeho původcem muž nebo žena, běloch nebo černoch, bohatý člověk nebo chudý apod. Tato myšlenka se dá vyjádřit i klasickým výrokem, který připsal John Stuart Mill Jeremy Benthamovi: Každý se počítá jen jednou a nikdo vícekrát.⁸⁰

V souvislosti s právě uvedeným je třeba zdůraznit, že utilitaristé neuvažují v lokálních rámcích. Jinými slovy zajímají je všechny konsekvence, a to bez ohledu na to, v jaké části světa a po jaké době nastanou.⁸¹ V případě, že se nedají všechny důsledky přesně zjistit, kalkulují příznivci tohoto směru s pravděpodobnostmi.⁸² Jejich způsob uvažování si můžeme dobře ilustrovat na transplantačním dilematu, jež zformulovala americká filozofka Judith Jarvis Thomson.⁸³ Představme si následující situaci. V nemocnici umírá pět pacientů, jimž selhávají různé orgány, a proto nutně potřebují transplantaci. Jejich lékař zjistí, že v čekárně právě usnul člověk, který se těší vynikajícímu zdraví a mohl by být vhodným dárce. Jeho orgány by pomohly zachránit život pěti lidí. Může jej za tímto účelem lékař usmrtit? Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že pět zachráněných lidí vyprodukuje více užítku než jeden, a z hlediska utilitarismu by proto mělo být jeho usmrcení správné, jednalo by se právě o případ oné chybné lokální optimalizace. Taková úvaha totiž vůbec nebere v potaz některé dlouhodobější efekty, jako třeba narušení důvěry ve zdravotnický systém, jehož součástí by byla taková praxe.

V průběhu 20. století došlo k rozlišení několika různých verzí utilitarismu. První z nich odráží různé koncepce užítku. Ten bývá zastánci tohoto směru nejčastěji spojován s potěšením nebo se splněnou touhou (preferencí). V závislosti na tom můžeme rozlišit **hedonistický** a **preferenční** utilitarismus.⁸⁴ Mezi zastánce hedonistického utilitarismu lze zařadit všechny reprezentanty klasického utilitarismu, ve 20. století například J. J. C. Smarta⁸⁵ nebo Richarda Brandta.⁸⁶ Konsekvence jsou v něm hodnoceny podle toho, nakolik s nimi spojené pozitivní prožitky převažují nad těmi negativními.⁸⁷ Tento přístup naráží zejména na problém, že samotné potěšení je obtížné vymezit. Máme ho pojímat fenomenologicky, nebo fyziologicky? Pokud upřednostníme první zmíněné pojetí, musíme se vypořádat s tím, že naše subjektivně zakoušené pocity se jen obtížně měří a navzájem srovnávají. Bude tudíž ztěžovat provádění utilitaristických kalkulací.⁸⁸ Druhé uvedené pojetí, které ztotožňuje potěšení s vyplavováním určitých chemických látek v mozku, zase neumí vysvětlit, proč jim máme připisovat nějakou hodnotu. Respektive aby toho bylo schopno, muselo by odkazovat na fenomenologicky uchopený prožitek.

⁸⁰ MILL, J. S., op. cit. sub 76, s. 112.

⁸¹ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 121.

⁸² Srov. SMART, J. J. C., WILLIAMS, B. *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 38.

⁸³ THOMSON, J. J. *The Trolley Problem*. Yale Law Journal, 1985, č. 6, s. 1396.

⁸⁴ BRANDT, R. B., op. cit. sub 79, s. 158.

⁸⁵ Srov. např. SMART, J. J. B., WILLIAMS, B., 1998, op. cit. sub 82, s. 7–8.

⁸⁶ BRANDT, R. B., op. cit. sub 79, s. 175.

⁸⁷ HEATHWOOD, C. *Subjective Theories of Well-being*. In: EGGLESTON, B., MILLER, D. E. (eds.) *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 199.

⁸⁸ MULGAN, T., op. cit. sub 75, s. 64.

Snaha vypořádat se s těmito těžkostmi vedla ke konstrukci alternativních přístupů. Hlavní z nich identifikuje užitek se splněnou preferencí (resp. splněnou touhou). Za jeho proponenta můžeme považovat například Richarda Mervyna Hareho. Zároveň jeho výhodu představuje snadnější měření a srovnávání preferencí, za hlavní nevýhodu bývá považováno to, že mnohé aktuální preference mohou být očividně špatné (třeba preference dítěte jít za školu).⁸⁹ Tato námitka někdy bývá korigována tím, že se zohledňují nikoliv skutečné, nýbrž idealizované preference. To ale vzápětí vyvolává otázku, zda tím tato teorie neztrácí svůj původní charakter a nekolabuje k odlišným přístupům, které se identifikují jako objektivní a pluralističtější zaměření.

Další důležité dělení utilitarismu souvisí s otázkou, zda máme množství užítku pro počítávat pro jednotlivé činy, nebo nějakou jinou jednotku, například obecná pravidla. Na tomto základě se rozlišuje mezi **utilitarismem činů a pravidel**. Jinak řečeno: Utilitarismus činů se soustředí na užitek z každé jednotlivé akce. Podle jeho příznivců (např. J. J. C. Smarta) můžeme porušit jakékoliv pravidlo, pokud nevede k maximalizaci užítku, protože právě o ni máme usilovat za všech okolností.⁹⁰ Naopak podle utilitarismu pravidel je jednání správné tehdy, když je vyžaduje pravidlo nejvíce přispívající k růstu užítku.⁹¹ Takové pravidlo tedy máme kategoricky dodržovat. Za reprezentanta tohoto pohledu můžeme považovat třeba Richarda Brandta.

Právě vůči utilitarismu činů směřuje největší množství námitek, které jsou obecně utilitarismu nejčastěji adresovány. Jednou z nejznámějších je problém trestání nevinných.⁹² Může soudce odsoudit k trestu smrti nevinného černocho, když ví, že osvobozující verdikt povede k lynčování příslušníků této menšiny a usmrcení několika jejich příslušníků? Obecněji řečeno, kritici utilitarismu se domnívají, že tato teorie vede ke zjevné nespravedlnosti, když nás nabádá, abychom kvůli snaze maximalizovat celkový užitek upřednostnili zájem určitých lidí na úkor jiných.⁹³ Jedna z možných odpovědí v tomto případě spočívá v tom, že se opět jedná jen o určitou lokální optimalizaci, která nezohledňuje řadu potenciálních dlouhodobých důsledků takového činu (například negativní reakce spojené s jeho případným zjištěním).

Ještě elegantnější východisko z popsaného problému může představovat utilitarismus pravidel, protože jen sotva povede k maximalizaci užítku pravidlo umožňující trestání nevinných. I proti této verzi utilitarismu je ovšem možno nadnést řadu námitek. Hlavní z nich spočívá v otázce, zda je opravdu racionální dodržovat pravidlo, když se nejvíce zvyšuje užitek právě jeho porušením?⁹⁴ Jednu z možných odpovědí nabízí Richard Brandt. Podle něj je nutným předpokladem smysluplnosti takové otázky, že konzistentní utilitarista bude kombinovat dvě strategie, a to řídit se obecnou morálkou, která maximalizuje užitek, a zároveň ad hoc vyhodnocovat, jaké

⁸⁹ Tamtéž, s. 82.

⁹⁰ SMART, J. J. C. *Extreme and Restricted Utilitarianism*. The Philosophical Quarterly, 1956, č. 25, s. 344.

⁹¹ Srov. např. BRANDT, R. B. *Utilitarianism and Moral Rights*. Canadian Journal of Philosophy, 1984, č. 1, s. 3–4.

⁹² Viz např. MCCLOSKEY, H. J. *An Examination of Restricted Utilitarianism*. The Philosophical Review, 1957, č. 4, s. 468.

⁹³ LYONS, D. *Human Rights and the General Welfare*. Philosophy & Public Affairs, 1977, vol. 6, no. 2, s. 114.

⁹⁴ SMART, J. J. C., WILLIAMS, B., op. cit. sub 83, s. 10. Dále srov. SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 151–152.

jednání nejvíce přispěje k jeho růstu.⁹⁵ Něco takového se mu však jeví jako nerealistické a méně efektivní, než kdybychom se přidrželi výlučně strategie utilitarismu pravidel.⁹⁶ Mimo jiné totiž musíme brát v potaz otázku kognitivních nákladů. Provádět kalkulace pro všechny jednotlivé činy by bylo spojeno s nepředstavitelnými náklady.⁹⁷ Je v praxi jen stěží uskutečnitelné. Nadto většina lidí ani není v provádění kalkulací tohoto typu dostatečně zdatná.⁹⁸ Potřebujeme proto určitý soubor obecných pravidel, která ale mají být citlivě vymezena a nemají vyvolávat očividně suboptimální důsledky. Pravidlo, které v některých případech zjevně nevede k maximalizaci užítku, mělo být formulováno jinak (přínejmenším mělo obsahovat výjimky pro takový druh situací).

5.2 Kantova etika

Nejnámější teorií řazenou do deontologické etiky je bezesporu Kantova etika.⁹⁹ Jako východisko pro její představení můžeme použít příklad s obchodníkem, který Kant uvádí ve svém díle *Základy metafyziky mravů*. Představme si, že si jdeme do obchodu koupit zboží. Poté co za ně zaplatíme, nám má obchodník vrátit drobné. Rozmyšlí si přitom, zda nás nemá ošidit. Protože se však obává, že by mu případné odhalení poškodilo jeho dobrou pověst, vrátí nám nakonec správný počet mincí.¹⁰⁰ Z Kantova pohledu obchodník sice nakonec jednal správně, avšak na základě nesprávné maximy (zásady). Proto nelze jeho jednání označit za morální. Podle Kanta je každé jednání řízeno nějakou maximou, která je určující pro jeho morální charakter. Nezáleží přitom na tom, zda ji explicitně formulujeme. Protože ji máme na rozdíl od důsledků našich činů vždy pod kontrolou, měla by se správnost našeho jednání odvíjet od ní.¹⁰¹ Kant tedy odmítá hledat důvod našeho jednání v našich tužbách nebo výstupech nějakých pragmatických kalkulací. Východiskem mu je dobrá vůle jednat ze své morální povinnosti, tj. nikoliv pouze v souladu s ní, nýbrž přímo kvůli ní samotné.¹⁰² Zjednodušeně řečeno máme dělat to, co je naší povinností.¹⁰³

Jak ale poznáme, co představuje naši morální povinnost? Jak identifikujeme, jaká maxima je správná? Jednou z možností je aplikovat na ni test univerzalizace. Abychom pochopili, oč přesně se jedná, musíme nejprve odlišit hypotetické imperativy založené na našich tužbách od kategorických založených na rozumu.¹⁰⁴ Příkladem hypotetického imperativu je třeba úvaha, že pokud chci získat titul JUDr., musím napsat rigorózní práci. Z imperativu „Napiš rigorózní práci!“ se mohu vyvázat, pokud se vzdám své touhy získat doktorský titul. Naopak z kategorických imperativů se žádným podobným způsobem vyvázat nelze, protože jejich relevance

⁹⁵ BRANDT, R. B., op. cit. sub 91, s. 12.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ MULGAN, R., op. cit. sub 75, s. 115; SMART, J. J. C., WILLIAMS, B., op. cit. sub 82, s. 42.

⁹⁸ BRANDT, R. B., op. cit. sub 79, s. 142.

⁹⁹ Srov. ROHLF, M. *Contemporary Kantian Moral Philosophy*. In: ALTMAN, M. C. (ed.) *The Palgrave Kant Handbook*. London: Palgrave Macmillan, 2017, s. 791.

¹⁰⁰ Srov. KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 25–26.

¹⁰¹ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 45, s. 158–159.

¹⁰² KANT, I., op. cit. sub 100, s. 13–14, 25–26.

¹⁰³ WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 268.

¹⁰⁴ WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 51; KANT, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s. 31.

je nezávislá na splnění takových podmínek.¹⁰⁵ Jsou pro nás tedy vždy závazné. Základní formulace takového imperativu přitom podle Kanta zní: „*Jednej jen podle té maximy, od níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.*“¹⁰⁶

Bylo by snadné interpretovat tuto formuli konsekvencialisticky. Ostatně právě takto ji pojímal i John Stuart Mill.¹⁰⁷ Sám Kant ji však nechápal v tom smyslu, že bychom měli zvažovat, jaké důsledky by měla určitá praxe, pokud by ji uplatňovali všichni. Spíše by nás mělo zajímat, zda by každá rozumná bytost akceptovala takovou maximu.¹⁰⁸ Kant ilustruje aplikaci kategorického imperativu úvahou, zda někdo může dát v tísní slib, u něhož předpokládá, že jej nedodrží.¹⁰⁹ Pokud zobecníme praxi, že by se slib neměl v tísní dodržet, vyvstává zde kontradikce mezi touto praxí a jeho samotným pojmem, který předpokládá to, že je závazný. Taková maxima se proto jen sotva může stát obecným pravidlem. Kant si všímá toho, že v podobných případech lidé obvykle ani nechtějí, aby se jím jejich maxima stala, ale spíše vyžadují z těchto pravidel pro sebe výjimku.¹¹⁰

Jedním z prvních kritiků Kantovy etiky byl francouzský filosof Benjamin Constant, který formuloval slavný protipříklad vůči ní s vrahem za dveřmi. Představme si, že ve svém domě ukrýváme přítele pronásledovaného vrahem. Tento vrah jednoho dne zaklepe na naše dveře a zeptá se, jestli se u nás náš přítel neskrývá. Je správné v této situaci vrahovi zalhat? To, že bychom neměli lhát ani v situacích, kdy tím můžeme nějakému člověku zachránit život, se jeví být v ostrém rozporu s tím, co považují v zásadě všichni lidé za morálně správné.¹¹¹ Kant přitom dokonce i v reakci na tento protipříklad stále trval na tom, že lhaní je špatné za všech okolností. Zdůrazňoval přitom, že nikdy s jistotou nevíme, jaké důsledky bude naše jednání mít.¹¹² Co když náš přítel v mezíchase náš dům opustil a vrah, jemuž jsme právě zalhali, ho potká na ulici právě v okamžiku, kdy od nás bude odcházet a zavraždí ho? Samozřejmě se zde nabízí námitka, že jde o přehnaně pesimistický pohled na naši schopnost odhadovat následky našich činů.

Robert J. Benton k tomuto případu shrnuje, že Kantova pozice je v něm neobhajitelná, že lhaní v rozebírané situaci je nejen nebytné, ale také zcela ospravedlnitelné. Současně ovšem upozorňuje, že takto striktní přístup k dodržování obecného principu nekoresponduje s některými dalšími Kantovými úvahami, podle nichž aplikace těchto principů vždy vyžaduje praktický úsudek, který nemůže být plně determinován pravidly.¹¹³ Podle tohoto autora byla Kantova reakce na příklad s vrahem za dveřmi ovlivněna širším kontextem, ve kterém se debata mezi ním a Constantem odehrála. Constantův pamflet, v němž tento příklad uvedl, totiž primárně směřoval k obhajobě politiky Direktororia, vypořádáním se s dědictvím Velké francouzské revoluce a společně s tím i snaze ukázat, že politické principy není vhodné aplikovat

¹⁰⁵ KANT, I., op. cit. sub 100, s. 54.

¹⁰⁶ KANT, I., op. cit. sub 100, s. 62; dále KANT, I., op. cit. sub 104, s. 50.

¹⁰⁷ MILL, J. S., op. cit. sub 77, s. 9.

¹⁰⁸ MCNAUGHTON, D., RAWLING, P. *Deontology*. In: COPP, D. *The Oxford Handbook of Ethical Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 436.

¹⁰⁹ KANT, I., op. cit. sub 100, s. 33–34.

¹¹⁰ Srov. KANT, I., op. cit. sub 100, s. 67.

¹¹¹ MCNAUGHTON, D., RAWLING, P., op. cit. sub 108, s. 437.

¹¹² RACHELS J., RACHELS, S., op. cit. sub 40, s. 131.

¹¹³ BENTON, R. J. *Political Expediency and Lying: Kant vs Benjamin Constant*. *Journal of the History of Ideas*, 1982, vol. 43, no. 1, s. 143.

příliš striktně.¹¹⁴ Kantovi šlo v této debatě tedy spíše o vyrovnání se s Constantovým obecným přístupem k aplikaci politických principů a mezi řádky i Velkou francouzskou revolucí, k níž se na rozdíl od něj stavěl poměrně kladně.¹¹⁵ Proto podle Bentona není vhodné jeho reakci na příklad s vrahem za dveřmi zevšeobecňovat a dělat z ní obrázek o jeho teorii jako celku.

Ne každý souhlasí s tím, že Kantův kategorický imperativ máme chápat jako určitou proceduru, která nám skrze testování našich maxim poskytuje odpovědi na otázku, co máme dělat. Alternativní interpretaci Kantovy etiky mezi současnými autory nabízí například Allen W. Wood. Podle něj vychází z toho, že morálka neřeší všechny problémy, a otázka, co máme dělat, se jí rozhodně nevyčerpává. Sice řídí naše rozhodnutí, ale ne úplně přímým způsobem.¹¹⁶ Vytyčuje pouze mantinely, v nichž nám ponechává diskreci. V jejím rámci můžeme realizovat své další, třeba prudenciální cíle.¹¹⁷ Morální úsudky se nevyčerpávají pouhými deduktivními procesy.¹¹⁸ Wood si dále všímá toho, že kategorický imperativ nám po svém použití poskytuje prostor pro interpretaci obecnějších pojmů, s nimiž pracujeme. Lež je vždy špatná, avšak je otázkou, co všechno je lží.¹¹⁹ Aplikace obecných pravidel na konkrétní případy nás tak vždy nutí uplatňovat svůj úsudek, který se nedá zredukovat na pouhý soubor pravidel, dedukcí nebo kritérií diskurzu.¹²⁰ Kantova etika získává flexibilitu díky úvahám, co vše máme pod obecná pravidla subsumovat.

Podle Wooda není jádrem Kantovy etiky test univerzalizace. Je jím formule humanity,¹²¹ tedy praktický imperativ, jemuž se budeme věnovat vzápětí. Slovy Michaela Rohlfa nejdůležitější ideu v Kantově etice představuje „*radikální egalitarismus, založený v pojetí každé lidské bytosti jako racionálního soběvládnoucího aktéra*“.¹²² Wood svou interpretaci přibližuje Kantovu etiku etice ctnosti. Jejím cílem totiž v jeho očích není poskytnout přesná vodítka pro to, co máme dělat, ale spíš dávat aktérům signály v situacích, kdy klademe přílišný důraz na své vlastní zájmy nebo přesvědčení. Má nás upozorňovat zejména na ony situace, kdy pro sebe vyžadujeme výjimky z oněch obecných pravidel. V konkrétních případech však musíme uplatňovat náš praktický úsudek a potřebujeme právě ctnost coby sílu charakteru, abychom vytrvali v činění toho, co je naší povinností a cílem morálky.¹²³

Jak bylo naznačeno, vedle výše uvedené formulace kategorického imperativu se můžeme setkat ještě s další, někdy také označovanou jako praktický imperativ. Jeho znění je následující:

*„Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“*¹²⁴

¹¹⁴ Srov. BENTON, R. J., op. cit. sub 113, s. 137 a násl.

¹¹⁵ BENTON, R. J., op. cit. sub 113, s. 139, 143–144.

¹¹⁶ WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 274.

¹¹⁷ Srov. WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 268.

¹¹⁸ Srov. ROHLF, M., op. cit. sub 99, s. 796.

¹¹⁹ WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 296.

¹²⁰ Tamtéž, s. 272.

¹²¹ Tamtéž, s. 284.

¹²² ROHLF, M., op. cit. sub 99, s. 793.

¹²³ WOOD, A. W., op. cit. sub 55, s. 269.

¹²⁴ KANT, I., op. cit. sub 100, s. 75.

Smysl tohoto imperativu úzce souvisí s Kantovým rozlišením mezi cenou a důstojností. Věci mají cenu, protože získávají svou hodnotu skrze naše úmysly a tužby. Například kniha má pro mne hodnotu, protože mi poskytuje zábavu nebo je důležitá pro moji práci. Bez přítomnosti takových tužeb by však byla bezcenná. Jediné, co podle Kanta nemá tuto instrumentální povahu, je rozumná přirozenost. Ta existuje jako účel sama o sobě.¹²⁵ Ti, kdo ji mají, jsou racionálními aktéry. Jinými slovy jsou schopni činit svá vlastní rozhodnutí a usměřňovat to, jak jednají, na základě zvažování jeho důvodů. Nepodřizují se tedy slepě svým touhám, svobodně si volí, jak budou žít.¹²⁶ Proto nemají cenu, ale důstojnost. Přístupovat k nim jako k účelu znamená zacházet s nimi právě jako s rozumnými bytostmi, které odpovídají za své jednání.¹²⁷ Vztáhneme-li tento náhled na transplantační dilema, v této kapitole již nastíněné, vidíme, že usmrtit člověka, který by mohl představovat vhodného dárce orgánů, není správné, protože jej nerespektujeme jako autonomní a racionální bytost, ale činíme z něj pouhý prostředek pro záchranu ostatních.

5.3 Základní východiska etiky ctnosti

Etika ctnosti si primárně neklade otázku, jak máme správně jednat, ale jakými aktéry bychom měli být.¹²⁸ Takový způsob uvažování byl ostatně typický již pro myšlení starověkého Řecka, ve kterém má tento směr své kořeny. Za významné dílo můžeme v jeho rámci považovat zejména Etiku Nikomachovu, kterou napsal proslulý řecký filosof Aristotelés. Právě v něm předkládá systematickou nauku o ctnosti, kterou vymezuje jako trvalý charakterový rys člověka, jenž se projevuje v jeho obvyklém jednání. Tím, že je tento rys dobrý, se odlišuje od neřesti, jež je špatná.¹²⁹ V rámci současné etiky ctnosti se můžeme setkat s celou řadou podobných definic.¹³⁰

Jakým způsobem etika ctnosti řeší otázku, jak určit, jaké jednání je správné? Obvykle vychází z ideje, že správné jednání je takové, jaké by učinil ctnostný člověk.¹³¹ Vůči takovému řešení lze ale nadnést řadu námitek. Nejčastější je, že doporučení, které etika ctnosti nabízí, je příliš vágní.¹³² Jiní autoři jí vytýkají, že není zřejmé, jak poznáme, kdo má představovat morální vzor,¹³³ případně že není schopna poskytnout vodítko pro řešení morálních konfliktů.¹³⁴ To, že etika ctnosti nemá ambici nabídnout nějakou jednoduchou formuli určující, jak máme jednat, ostatně připouští i mnozí z proponentů tohoto směru.¹³⁵ Zpravidla to však nevnímají jako její zásadní nevýhodu, protože mají za to, že taková formule neexistuje¹³⁶ a že

¹²⁵ Srov. DEAN, R. *The Value of Humanity in Kant's Moral Theory*. Oxford: Clarendon Press, 2003, s. 110.

¹²⁶ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 170.

¹²⁷ Srov. RACHELS, J., RACHELS, S., op. cit. sub 40, s. 137, 143.

¹²⁸ VAN HOOFT, S. *Understanding Virtue Ethics*. Chesham: Acumen, 2006, s. 11.

¹²⁹ Srov. ARISTOTELÉS *Etika Nikomachova*. Praha: Jan Laichter, 1937, s. 25.

¹³⁰ Viz např. AYERS, A. B. *What if Legal Ethics Can't be Reduced to a Maxim?* The Georgetown Journal of Legal Ethics, 2013, vol. 26, no. 1, s. 3; VAN HOOFT, S., op. cit. sub 128, s. 1; SWANTON, C. *Virtue Ethics. A Pluralistic View*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 19.

¹³¹ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 253. S tím srov. i některé pasáže v Etice Nikomachově, např. ARISTOTELÉS, op. cit. sub 129, s. 42. Hlubší rozbor tohoto řešení i nástin dalších alternativ vůči němu viz SWANTON, C., op. cit. sub 130, s. 227 a násl.

¹³² AYERS, A. B., op. cit. sub 130, s. 29.

¹³³ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 266.

¹³⁴ RACHELS, J., RACHELS, S., op. cit. sub 40, s. 171.

¹³⁵ OAKLEY, J., COCKING, D. *Virtue Ethics and Professional Roles*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 32–33.

¹³⁶ SHAFER-LANDAU, R., op. cit. sub 44, s. 254.

i konkurenční teorie normativní etiky ve snaze ji zkonstruovat ve skutečnosti selhávají.¹³⁷ Potenciál etiky ctnosti poskytnout konkrétní argumenty, s nimiž by mohl právník operovat, se tak spíše jeví jako značně omezený.

6. Místo závěru: Co si odnést z morálních teorií pro praxi?

Čtenář by si mohl z předchozích řádků odnést dojem, že existuje řada přístupů, které velmi odlišným způsobem vymezují, co je morálně správné. Jaký z nich je nejvíce věrohodný? Vzhledem k tomu, že se vesměs jedná o pečlivě promyšlené a dobře argumentačně podložené teorie, je obtížné zde dát jednoznačnou odpověď. To může vést k pesimistickému závěru, že etika není schopna poskytnout jasná vodítka pro praxi. Takový náhled by ovšem byl značně zavádějící. Navzdory všem svým odlišnostem se jednotlivé směry v největším množství případů shodují v tom, jaká jsou jejich správná řešení. Znalost etických teorií může právníkům pomoci v rekonstrukci morálních úvah, které zpravidla provádějí jen intuitivně. Stanou se tím transparentnější a preciznější. Sníží se tím riziko možných chyb. Jak bylo již naznačeno na začátku této kapitoly, právníci nutně musí (alespoň čas od času) pracovat s různými morálními prvky, proto pro ně může být užitečné se blíže seznámit s jejich povahou a východisky. Právo není jen o aplikaci právních předpisů a technicistní práci s judikaturou, je to umění dobrého a spravedlivého.

Seznam použité a doporučené literatury

- ALVAREZ, M. *Kinds of Reasons. An Essay in the Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press, 2010
- ARISTOTELEŠ *Etika Nikomachova*. Praha: Jan Laichter, 1937
- AUDI, R. *Reasons for action*. In: SKORUPSKI, J. (ed.) *The Routledge Companion to Ethics*. London, New York: Routledge, 2010
- AYERS, A. B. *What if Legal Ethics Can't be Reduced to a Maxim?* The Georgetown Journal of Legal Ethics, 2013, č. 1
- BAGNOLI, C. *Reasons in Moral Philosophy*. In: BONGIOVANNI, G., POSTEMA, G., ROTOLLO, A., SARTOR, G., VALENTINI, CH., WALTON, D., N. (eds.) *Handbook of Legal Reasoning and Argumentation*. Dordrecht: Springer, 2018
- BENTON, R. J. *Political Expediency and Lying: Kant vs Benjamin Constant*. Journal of the History of Ideas, 1982, č. 1
- BIX, B. H. *A Dictionary of Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004
- BRANDT, R. B. *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992
- BRANDT, R. B. *Utilitarianism and Moral Rights*. Canadian Journal of Philosophy, 1984, č. 1
- COOPER, N. *Two Concepts of Morality*. In: WALLACE, G., WALKER, A. D. M. (eds.) *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970
- CRISP, R. *Prudential and Moral Reasons*. In: STAR, D. (ed.) *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*. Oxford: Oxford University Press, 2018

¹³⁷ Srov. KUNA, M. *Úvod do etiky ctnosti*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010, s. 52.

- DARWALL, S. L. *Theories of Ethics*. In: FREY, R. G. WELLMAN, C. H. (eds.) *A Companion to Applied Ethics*. Malden: Blackwell Publishing, 2003
- DEAN, R. *The Value of Humanity in Kant's Moral Theory*. Oxford: Clarendon Press, 2003
- DWORKIN, R. *Hard Cases*. Harvard Law Review, 1975, č. 6
- FEINBERG, J. *In Defence of Moral Rights*. Oxford Journal of Legal Studies, 1992, č. 2
- FOOT, P. *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 2002
- GAUTHIER, D. P. *Practical Reasoning. The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and their Exemplification in Discourse*. Oxford: Clarendon Press, 1963
- GERT, B. *Morality. Its Nature and Justification*. Oxford: Oxford University Press, 2005
- GEWIRTH, A. *Obligation: Political, Legal, Moral*. In: PENNOCK, J. R., CHAPMAN, J. W. (eds.) *Political and Legal Obligation*. New York: Atherton Press, 1970
- GEWIRTH, A. *Reason and Morality*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1978
- HAUSMAN, A., BOARDMAN, F., KAHANE, H. *Logic and Philosophy. A Modern Introduction*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, 2021
- HAPLA, M. *Teorie lidských práv*. In: SOBEK, T., HAPLA, M. a kol. *Filosofie práva*. Brno: Nugin Finem Publishing, 2020
- HAPLA, M. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Praha: Leges, 2022
- HART, H. L. A. *Law, Liberty, and Morality*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1982
- HART, H. L. A. *Positivism and the Separation of Law and Morals*. Harvard Law Review, 1958, č. 4
- HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1961
- HEATHWOOD, CH. *Subjective Theories of Well-being*. In: EGGLESTON, B., MILLER, D. E. (eds.) *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014
- HURLEY, P. J. *A Concise Introduction to Logic*. Boston: Wadsworth, 2012
- KAGAN, S. *Normative Ethics*. Oxford: Westview Press, 1998
- KANT, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976
- KUNA, M. *Úvod do etiky ctnosti*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010
- LYONS, D. *Human Rights and the General Welfare*. Philosophy & Public Affairs, 1977, č. 2
- MCCLOSKEY, H. J. *An Examination of Restricted Utilitarianism*. The Philosophical Review, 1957, č. 4
- MCNAUGHTON, D., RAWLING, P. *Deontology*. In: COPP, D. *The Oxford Handbook of Ethical Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2006
- MILL, J. S. *Utilitarianism*. Auckland: The Floating Press, 2009
- MULGAN, T. *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press, 2001
- MULGAN, T. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen, 2007
- NICKEL, J. W. *Making Sense of Human Rights*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007
- OAKLEY, J., COCKING, D. *Virtue Ethics and Professional Roles*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- RACHELS, J., RACHELS, S. *The Elements of Moral Philosophy*. New York: McGraw-Hill, 2012
- ROHLE, M. *Contemporary Kantian Moral Philosophy*. In: ALTMAN, M. C. (ed.) *The Palgrave Kant Handbook*. London: Palgrave Macmillan, 2017
- SAUER, H. *Moral Judgments as Educated Intuitions*. Cambridge, London: The MIT Press, 2017
- SHAFER-LANDAU, R. *The Fundamentals of Ethics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 2012
- SMART, J. J. C. *Extreme and Restricted Utilitarianism*. The Philosophical Quarterly, 1956, č. 25

- SMART, J. J. C., WILLIAMS, B. *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998
- SOBEK, T. *Mezi etikou a teorií práva*. In: SOBEK, T. a kol. *Právní etika*. Praha: Leges, 2019
- SOBEK, T. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011
- SOKOL, J. *Malá filosofie člověka: Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2019
- STOLJAR, S. *Moral and Legal Reasoning*. London, Basingstoke: The MacMillan Press, 1980
- SWANTON, CH. *Virtue Ethics. A Pluralistic View*. Oxford: Oxford University Press, 2003
- THOMSON, J. J. *The Trolley Problem*. Yale Law Journal, 1985, č. 6
- VAN HOOFT, S. *Understanding Virtue Ethics*. Chesham: Acumen, 2006
- WALLACE, G., WALKER, A. D. M. *Introduction*. In: WALLACE, G., WALKER, A. D. M. (eds.) *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970
- WALTON, D. N. *What is Reasoning? What Is an Argument?* The Journal of Philosophy, 1990, č. 8
- WALUCHOW, W. J. *The Many Faces of Legal Positivism*. The University of Toronto Law Journal, 1998, č. 3
- WHITELEY, C. H. *On Defining ‚Moral‘*. In: WALLACE, G. WALKER, A. D. M. (eds.) *The Definition of Morality*. London and Southampton: The Camelot Press, 1970
- WOOD, A. W. *How a Kantian Decides What to Do*. In: ALTMAN, M. C. (ed.) *The Palgrave Kant Handbook*. London: Palgrave Macmillan, 2017